

НАЦІОНАЛЬНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ ЯК ПОЧАТОК ВЕЛИКОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДИСКУСІЇ

Частина 2: Щастя як мета. Екологія. Віра, релігія. Мистецтво

*(оглядова довідка за матеріалами преси та
інтернету за 2020 р.)*

У попередній роботі (Вип. 12/4 за 2020 р.) йшлося про започатковану Міністерством культури та інформаційної політики України (МКІП) серію круглих столів, під час яких відбувся професійний діалог щодо актуальних питань культури за участі науковців і представників гуманітарного середовища. Зокрема, перші три з семи запланованих дискусій було присвячено таким чутливим для українського суспільства темам, як культура діалогу, історія та мова. Друга частина оглядової довідки охоплює не менш знакові теми – щастя, екологія, віра, релігія та мистецтво. Варто також зазначити, що на згенеровані під час загальнонаціональної дискусії думки та напрацювання спиратимуться політики в процесі прийняття ключових для держави рішень. Очікуваний результат програми «Національний круглий стіл» – єдність нації, просування прогресивних світоглядних цінностей та ментальний спротив російській агресії.

ЩАСТЯ ЯК МЕТА – Чернівці, 26 жовтня

Четверте засідання круглого столу, яким керував голова Центру досліджень політичних цінностей, автор концепції «25 сходинок до суспільного щастя», громадський і культурний діяч Олесь Доній, стала своєрідним екватором проєкту, покликаною шукати спільні відповіді на дуже непрості запитання, які продовжують поляризувати суспільство.

У традиційному вступному слові міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко наголосив, що ми як громадяни України маємо нарешті позбавитися комплексу меншовартості. В цьому контексті тема «Щастя» може стати суттєвим чинником для розуміння конкретних цілей та способів досягнення українцями головної мети – повірити в себе, свою країну й стати щасливою нацією [1].

Нагадаємо, що проєкт має на меті привести громадян і політикум до світоглядної реформації, а можливо й дещо доповнити національну ідею.

О. Доній, який розробив певну етапізацію української національної ідеї, переконаний, що та загальмувала, зупинившись на мовно-культурній і державно-політичній складових. Проте в умовах наявної держави цього стає замало, тож ідеолог запропонував інтелектуальне переосмислення національної ідеї, заявивши, що держава – це не мета, а механізм.

Тоді що ж таке мета? Якою має бути мета національної ідеї? На думку автора концепції «25 сходинок до суспільного щастя», це повинно бути щастя для кожного українця, право на щастя. «Зараз правом на щастя в Україні володіють фінансові й політичні еліти та їхні нащадки. А інтелектуали навіть не ставлять таку ціль», – каже він [2; 3].

На чому ж робився акцент під час цієї дискусії? Власне, в засіданні круглого столу брали участь фахівці, які оперували і цифрами, і фактами, вони ділилися своїми міркуваннями щодо «українського» та «загальноєвропейського» виміру щастя, а їхні висловлювання можна умовно подати як відповіді на ключові запитання: «Людина для держави чи держава для людини?», «Щастя – це результат чи процес?», «Чому українці лідери по нещасливості?», «Що спільного між „повнотою щастя” і „повнотою влади”?», «Чи винна держава в нещасливості», «Від чого залежить колективний рівень щастя?» тощо.

Антон Дробович, директор Українського інституту національної пам'яті, зазначає: «Щастя окремої людини як національна ідея є основою європейської політичної культури. Будь-яке політичне рішення, можна оцінити з точки зору досягнення щастя. Саме це має бути метою дій української держави».

За його словами, існує навіть алгоритм під назвою «підрахунок щастя», за яким можна визначити ступінь задоволення громадян від певних, перш за все, політичних рішень. Так, якщо в основі будь-якого політичного рішення буде найбільша кількість задоволення для найбільшої кількості людей, то це і є найбільш доцільна й бажана форма політичної поведінки. Цей принцип – основа Західного світу, лібералізму, керуючись ним можна прийти до щастя.

«Ми зможемо побудувати щасливе і заможне суспільство, з якого ніхто не буде тікати чи намагатися змінити його під якусь імперську ідею, проте маємо пам'ятати, що для реалізації цього проєкту потрібно дотримуватися трьох позицій. Перше: не забувати, що «людина заради держави» не може бути, це радянський проєкт. Насправді «держава заради людини» – це умова щастя. Друге: держава і все суспільство мають робити все можливе для того, щоби спектр прагнень громадян постійно збільшувався. Не можна, щоб уся держава працювала тільки на задоволення базових потреб людини. Задача держави і суспільства – в збільшенні бажань суспільства, високих задоволень. І третій пункт – це розширення сфери свободи та відповідальності. Не можна, щоб було, як в СРСР, що всі переживають і всі довіряють тільки своїй родині – і це вся сфера свободи дії людини. Ні, сфера

свободи дії людини – сходовий майданчик, будинок, район, місто, країна. Коли ми будемо розглядати весь цей простір як частину своєї свободи і місце реалізації своєї відповідальності, тоді маємо всі шанси стати найбільш щасливими, тому що розуміємо: маємо можливість зробити більше для світу й отримати відповідний рівень задоволення», – запевняє А. Дробович.

Ігор Козловський, кандидат історичних наук, письменник, громадський діяч, підкреслює: щастя – це вільний вибір кожної людини, тож держава може тільки створювати певні умови для громадян, які могли б цим створеним простором насолоджуватися.

«Але ж насолода – це все ж таки наш вибір, – каже він. – Це є повнота життя, момент смакування життя, як говорив апостол Павло, який виводив свою формулу – завжди радіти, постійно говорити «дякую» і перебувати в молитві. Це момент внутрішньої радості навіть тоді, коли ти знаходишся практично в безодні людського існування, але все-таки живеш. І ця насолода як смакування сенсів твого життя – надзвичайно важлива. По-друге, це сам сенс. Життя не буває безсensem. Це те, що дає нам змістовну частину нашого щастя».

Олександр Зінченко, історик, журналіст, письменник і телеведучий нагадав присутнім, що в 2019 році Україна в «рейтингу щастя» посіла 133 місце й досі знаходиться на дуже низькому рівні. Водночас громадяни нашої країни живуть краще, ніж 4 млрд жителів Землі.

«Ми – у привілейованій меншості. Нас таких щасливчиків – 3 млрд. Тобто більшість у цьому світі живуть значно гірше, ніж ми, але при цьому ми значно менш щасливі... Ми бачимо, що показники пнуться догори, але українці чомусь залишаються нещасливими...», – зауважує О. Зінченко і робить висновок, що ми не вміємо радіти вочевидь позитивним змінам.

Святослав Вишинський, філософ, телеведучий висловив припущення, що українці відчувають себе нещасними через те, що мають звичку часто озиратися на щасливе минуле замість того, щоб будувати плани на щасливе майбутнє. Він звертає увагу на етимологію слова «щастя», яке в слов'янських мовах пов'язане зі словом «частина», «частка», відповідно, щастя – це «хороший уділ». За його словами, прагнення щастя – це прагнення певного хорошого уділу, певної повноти, якоїсь максимальної долі.

«І в цьому розумінні ми можемо, напевно, розмірковувати про те, що прагнення повноти в соціальній суспільній площині може виражатися в тому числі й у повноті влади. Влади не тільки як політичного поняття, а й влади як повноти можливостей – це є одним із виражень щастя», – пояснює філософ.

Олексій Толкачов, політик, громадський діяч, письменник, футуролог: «Люди в масі своїй нещасливі, бо є велика різниця між бажаннями, очікуваннями, потенціалом – і реальністю, дійсністю, в якій українці живуть». Зокрема, він пору-

шує питання про те, чому держава не націлена на примноження щастя, тимчасом як державна діяльність є виміром щастя її громадян: «Держава не може зробити кожного щасливим, але вона має бути непомітною у творенні інфраструктури щастя. Забезпечувати нашу безпеку, давати якісну освіту, охорону здоров'я, які можуть стати передумовами для щастя. Держава повинна стати інструментом, який творить передумови для щастя».

Серед іншого О. Толкачов звертає увагу на відсутність у нас етики праці, що дуже чітко відрізняє українців від західних народів. Це, на його думку, напряму пов'язане з відсутністю покликання.

«Етика праці можлива там, де є конкретна мета: для чого ми працюємо, що ми майструємо, чого ми досягаємо? А український народ, на мою думку, як колектив, не відчуває свого покликання. Тому ми 30 років дискутуємо, якою є українська національна ідея, в чому вона полягає. Насправді ніхто чітко не може на це відповісти... Замість того, щоб рухатися до щастя, як до мети, і розуміти, яка траєкторія цього руху, – ми постійно романтизуємо своє минуле і таким чином не можемо зробити цього зрілого кроку до історичного буття. Мені здається, що ми зможемо бути щасливим народом, щасливим колективом, щасливою нацією тільки тоді, коли ми по-справжньому зрозуміємо своє покликання, свою долю, своє місце в історії. І коли ми це зрозуміємо, то, думаю, як побічний ефект цього шляху ми здобудемо наше українське щастя», – підсумовує футуролог.

Володимир Єшкілев, письменник, кінодраматург,: «Щастя якимось дивним чином поєднане з часом. Кожна епоха має свій ритм, свій суверенний темп. І кожен індивід має свій суверенний темп».

Він зауважує, що українці як нація людей соціальних, розкритих до спілкування, страждають від почуття незбігання з ритмом і часом, вони почуваються нещасливими, тому що темп життя задається за межами України, тож нам потрібно пришвидшитися, щоб встигати за глобальним часом і тим потоком буття, який оточує.

«Напевно, нації, у яких є досвід внутрішнього сепарування між громадським та індивідуальним, більш щасливі саме тому, що вони здатні переживати щастя як відчуття внутрішнього світу, і вони не розкривають світ назовні. І вони розділяють два потоки життя: внутрішній та зовнішній», – каже письменник.

Тетяна Коваленко, телеведуча, журналістка висловила думку про те, що виховання щасливими дорослими щасливих дітей – це ключова інвестиція у загальне щастя. Мова йде про виховання емоцій, які відповідають за внутрішнє щастя, замість навали знань, спрямованих на конкуренцію і завоювання зовнішнього світу.

Василь Кузан, поет: «Чому люди, живучи в державі, не люблять державу? Чому не йдуть на вибори? Не хочуть будувати суспільство, про яке мріють? Можливо, потрібно розвивати культуру, зорієнтовану на щастя?».

Отже, ця зустріч вкотре довела важливість професійного діалогу, а кожна з висловлених тез можна вважати певною інструкцією, якою мають керуватися державні діячі. Втім, учасники четвертого круглого столу наголошують на важливості особистої налаштованості на щастя – українцям варто позбавлятися традиційної плаксивості, час від часу нагадуючи собі: «Щастя – не мета, це процес» [4].

ЕКОЛОГІЯ – Кривий Ріг, 9 листопада

Це була розмова про кліматичні зміни, про те, як виховувати екологічне мислення і як зробити турботу про природу частиною української ментальності. Або навіть більше – частиною національної ідеї.

Збагатити національну ідею екологічним мисленням було б цілком доречним. Бо, як зауважив у вступному слові міністр культури та інформації Олександр Ткаченко, екологія – це також частина культури, культури співіснування.

«Ми будемо у міністерстві просувати цей lifestyle, тому що культура співіснування полягає також у тому, яким чином ми взаємодіємо не тільки одне з одним, а й з природою у тому числі. Символічно, що круглий стіл, присвячений саме цій темі, відбувається у Кривому Розі, де труби димлять, повітря немає. Я нещодавно побував із робочою поїздкою в Чорнобильській зоні відчуження, відвідав АЕС, місто-привид Прип'ять, радіолокаційну станцію „Дуга” та інші об'єкти, а також провів круглий стіл з туроператорами, які спеціалізуються на відвідуванні зони відчуження. Ми побачили, що природа сильніша за нас. Буде вона з нами жити, із людьми, чи жити без нас, але дерева пробивають вже будинки в тому місці. Це символічно», – підкреслює очільник МКІП.

Основні питання в рамках обговорення п'ятого круглого столу: «Як українці ставляться до охорони довкілля?», «Що таке кліматичний апартейд», «Чому українці програють суди забруднювачам довкілля?», «Як сформуванати екологічне мислення?».

Павло Вишебаба, голова ГО «Єдина планета», координатор кампанії ХутроOFF запевняє, що охорона довкілля стосується кожного, адже це питання здоров'я і тривалості життя. Громадськість і ми як суспільство маємо допомагати державі захищати його.

За його словами, головними проблемами українці вважають забруднене повітря, сміття, вирубку лісів. Що цікаво, й це істотна відмінність від громадян ЄС, всього 16 % українців вважають зміни клімату важливою проблемою, хоча це один з найбільших викликів для людства. Натомість у Європі 51 відсоток людей вважають це надзвичайно важливою проблемою.

Світлана Романко, кандидат екологічних наук звертає увагу на той факт, що нині мова йде про зміну клімату в умовах пандемії та світової кризи, а те, як ми реагуємо на пандемію, є індикатором того, як ми будемо реагувати на зміну клімату, адже ми як громадськість формуємо певну екологічну культуру.

«Близько 60 % знають, що таке глобальне потепління і наше завдання – донести не лише проблему, а й рішення, яке ми називаємо «зеленим курсом». Це сукупність документів, політик, планів, що дозволить зменшити соціальну та економічну нерівність, забезпечити зелене зростання та кліматичну справедливість, а також побудувати вуглецево нейтральну економіку до 2050 року. «Це ціль Єврокомісії. Для нас вона складна, вона складна для будь-якої економіки, вимагає ресурсів. Соціальна складова та охорона довкілля повинні займати перше, а не останнє місце після доходу та профіту», – каже вона.

Сергій Волков, ГО «Друге життя», еколог: «Побутові звички можуть змінити екосистему».

Зокрема, він наводить дані, згідно з якими в нашій країні 90 % відходів, а подекуди й більше, прямує просто на звалища, в тому числі несанкціоновані. Так, 2019 року було виставлено претензій на понад 1 млрд гривень саме за забруднення і засмічення землі. І це – реальна проблема, оскільки це впливає на екосистему тих територій, де це відбувається. Тож необхідно переосмислювати споживання та максимально переробляти відходи, щоб мінімізувати шкоду довкіллю.

Олена Шафранова, координатор спілки екозахисних організацій «Досить труїти Кривий Ріг» поділилася даними досліджень судової практики з 2006 по квітень 2020, що стосувались порушень законодавства, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря у промислових містах України: Кривий Ріг, Харків, Запоріжжя, Дніпро, Маріуполь. За її словами, лише 7 судових справ було подано фізичними особами, тимчасом за участю Державної екологічної інспекції України – 53, причому 16 з них прийнято не на користь держави – через відсутність коштів на сплату судового збору.

Як зазначає *О. Шафранова*, цей результат є закономірним, оскільки збереження довкілля не є пріоритетом у нашій країні. Щоправда, останнім часом сталися позитивні зрушення – держава ухвалює необхідні рішення, а громадськість отримала важелі впливу на ці процеси.

Ірина Черниш, ГО «Save Dnipro», співзасновник «Saveecobot» повідомила, що в Україні є проблеми з екологічною інформацією. Тобто наші громадяни не знають, що відбувається, відповідно, не можуть прогнозувати ситуацію. Крім того, це заважає проведенню реформ, що могли б підвищити якість довкілля та громадського здоров'я.

Любо Дереш, письменник, розмірковує про те, яким чином формується екологічне мислення, зокрема він переконаний, що містком між екологічною та культурною проблематикою може стати наповнена сучасними змістами концепція ноосфери Вернадського.

«На Заході поняття ноосфери – ми пишаємося цим терміном, це поняття запровадив наш Володимир Вернадський – стає все більш затребуваним, більш ак-

туальним. Починаючи з 1999 року кілька дослідників відомої аналітичної корпорації „Ренд” активно користуються поняттям ноосфери для формування уявлень про так звану ноополітику. Вони вводять поняття ноосфери, реабілітуючи його, надаючи йому офіційного статусу, аби описати той новий світ, в якому ми зараз живемо – це світ максимально складний, глобалізований, дуже поєднаний», – зазначає письменник.

Він нагадав, що сам Вернадський про поняття «ноосфера» говорив, що це певна геологічна епоха, яку проживає земля, коли над біологічними процесами на планеті починає домінувати людська свідомість, людський розум. За його словами дослідники з «Ренд» використовують поняття ноосфери для того, аби описати ситуацію в глобальній мережі інтернету як технічного носія, технічної реалізації ноосфери. Вони використовують його більше для аналізу ризиків, пов’язаних з «м’якою силою», тобто з ідеологічними впливами різних країн, з «гострою силою», коли існують різні інформаційні атаки.

«Вони стверджують, що ноосфера – це спільне інформаційне поле – дозволяє нам говорити про проблеми, які стосуються кожного. І вони багато уваги приділяють так званим „загальним спільним благам” – це наша атмосфера, водні, природні ресурси тощо. І в контексті цього технічного становлення ноосфери, концептуального становлення ноосфери Україна має певний карт-блеш, оскільки ідея ноосфери була розроблена значною мірою в Києві. І я думаю, що це та концепція, яку можна було би освіжити, оновити, наповнити новими концептуальними змістами, яка могла б бути певним містком між глобальною екологічною проблематикою і глобальною культурною проблематикою, яка би передбачала, з одного боку, трансформацію наших соціальних, економічних практик, з іншого – трансформацію наших етичних і ціннісних практик, коли ми починаємо розуміти, що дійсно входимо в нову епоху, яка вимагає нових цінностей», – каже Л. Дереш.

Він також зауважує, що про ці нові цінності, напевне, найголосніше в 2016 році сказали аналітики Римського клубу в своїй ювілейній доповіді: «Вони говорять про необхідність нового, збалансованого світу, про те, що зараз ми живемо не в порожньому світі, де між державами безмежні простори порожніх ареалів. Що ми живемо настільки тісно, взаємопов’язано, що мусимо говорити про нові уявлення, якогось нового балансу – більш цілісного підходу. І наголошують на тому, що цілісний підхід означає підхід, в якому однаково відводиться місце і для практик, – економічних, екологічних, соціальних зовнішніх практик, а також і для внутрішніх практик. Можна це назвати ціннісними практиками, тому що реальні трансформації щоденного нашого побуту можуть відбутися тоді, коли всі ми усвідомимо цю необхідність».

На думку письменника, ці трансформації можуть і мають починатися саме з нас – тобто шлях до цієї ноосфери має починатися з нас: «І я гадаю, що мірилом,

лакмусовим папірцем того, наскільки реально відбуваються наші внутрішні – ментальні, ціннісні – трансформації, є наша здатність до співпраці».

Принагідно він додає, що погіршення екоосвідомості значної частини українських громадян, яке позначається на засміченні навколишнього середовища країни, має стати предметом уваги українських еліт і церков: «Суспільство нині перебуває у кризі, й я погоджуюся з твердженням Папи Римського Івана Павла II, що в корені екологічної кризи лежить передусім криза людини, криза її віри, духовності та моральності. Я гадаю, що аби неемпірична складова життя людини відновлювалася і таким чином наповнювала цінностями життя суспільства, дуже важливим є діалог між різними релігійними громадами – аби вони шукали в цьому певні точки дотику, бо проблема є настільки великою, що вона не може стосуватися однієї конфесії, а стосується всіх людей. І, попри відмінність учень, ми можемо розділяти спільну відповідальність. І мені здається, що це може бути потужною силою. За оцінками 2017 року, 83 % населення Землі так чи інакше відносять себе до тих чи інших духовних конфесій. Тож вони мали би стати „великою підтримкою” для розв’язання обговорюваної проблеми».

Володимир Шеремета, професор, керівник Бюро з питань екології Української Греко-Католицької Церкви, який також долучився до дискусії, констатував, що мова йде про дуже вагомий, болісний й актуальний для українського суспільства екологічний питання. Однак, з огляду на те, що екологічна криза спричинена передусім кризою людини, її віри, духовності та моральності, то відповідно, саме в цій площині маємо шукати ключі для її вирішення.

«Якщо бажаємо долати екологічну кризу не в наслідках і симптомах, але в причині, то потрібно приділити вагому увагу для плекання духовності та моральності нації, невіддільною частиною якої є відповідальність за ближнього і весь наш спільний природний дім», – зазначив очільник церковної екологічної інституції.

Олесь Доній, голова центру досліджень політичних цінностей, модератор програми підкреслює, що формально в ідеї збереження довкілля немає ворогів і опонентів. Є проблема її втілення, оскільки для цього необхідна співпраця державних органів, активістів, відомих діячів.

«Цього ми і намагаємося досягти через проведення національних круглих столів, зі сподіванням, що все разом дасть акумулятивний ефект по втіленню цих ідей і перетворенні їх у суспільні практики», – підсумовує він.

Круглий стіл, присвячений екології, міг бути корисним і для тих, хто шукає власну екологічну поведінку, і для тих, хто формує політику екомислення з огляду на свій статус і вплив – усім, хто вміє мислити глобально і готовий стати на захист світової екосистеми [5; 6; 7; 8; 9; 10].

ВІРА, РЕЛІГІЯ – Острог, 26 листопада

Це був шостий, передостанній захід із серії Національних круглих столів. Певну рамку дискусії задав міністр Олександр Ткаченко: «Україна може сміливо пишатися тим рівнем толерантності, який є у релігійній сфері в нашій державі, й тим, що в нас існує така унікальна інституція, як Всеукраїнська рада церков та релігійних організацій. Певною мірою це засвідчує значний прогрес у тому, яким чином релігійні організації можуть знаходити спільну мову та розвивати культуру діалогу. Я думаю, що це один із небагатьох проявів тієї толерантності та вміння налагоджувати діалог з повагою одне до одного. Держава має сприяти тому, щоб кожна людина могла вірити саме в те, у що вважає за потрібне. Так само держава має сприяти зростанню рівня поваги, робити так, щоб рівень недовіри чи зневага до того, в що вірять інші, не переходили межу».

Цього разу учасники круглого столу вирішували, на яких засадах можливий в Україні міжрелігійний діалог, зокрема, шукали відповіді на питання: «Які релігійні діалоги нам потрібні?», «Які больові точки українського діалогу і хто найбільший ньюзмейкер конфліктів?», «Чи потрібні для миру світоглядні зміни та „переміна розуму“?», «Чи має Україна традицію міжконфесійного діалогу?» та «Як релігійні інститути можуть сконсолідувати українців?».

Ігор Козловський, кандидат історичних наук, Президент Центру релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних стосунків, член Правління Української асоціації релігієзнавців, письменник, громадський діяч підкреслив, що діалог – це не просто розмова, це певний конструктивний процес, на якому ми випрацюємо спільні дії.

«Ми – держава, яка зазнала агресії та окупації. У нас є загрози, пов'язані із внутрішнім розломом України. Діалог – надзвичайно нагальна проблема. І коли ми говоримо про певні візії діалогу в просторі віри та релігії, то це й діалог між віруючими та невіруючими (на заході секуляризм також вважають різновидом релігії), є діалог між традиційними (вкоріненими) релігійними системами та нетрадиційними (на яких дивляться або зі зневагою, або з острахом)», – каже він.

Без сумніву, продовжує свою думку І. Козловський, нам потрібний діалог – між різними християнськими конфесіями, які базуються на спільних засадах; між християнами та нехристиянами, адже ми маємо велику спільноту мусульман, іудеїв, і, зрештою, зростає кількість буддистських конфесій; між різними гілками українського православ'я, усередині Православної церкви України, тому що в неї увійшли різні церкви з різним уявленням про те, як будувати нову церкву.

Релігієзнавець згадав і ситуацію на окупованій території України, де нині триває «жахливий експеримент» з точки зору віри – нав'язування усім однієї світоглядної думки, що в результаті призводить до тоталітаризму. Науковець зокрема наголошує, що в країні не повинно бути монополії однієї віри чи релігії,

нав'язування однієї світоглядної думки всім іншим. Це дійсно повинен бути певний діалог у пошуках цінностей суспільства.

Олександр Саган, доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України: «Коли ми говоримо про внутрішньоконфесійний діалог, то ми завжди повинні говорити про причини, які перешкоджають цьому діалогу. Якщо аналізувати, хто ньюзмейкер у таких конфліктних ситуаціях, то з'ясовується, що в дев'яти з десяти випадків ньюзмейкером є церква, яка до 2008 року називалася УПЦ Московського патріархату, а сьогодні це просто Українська православна церква, яка намагається не афішувати свій духовний та релігійний центр. Щодо конфліктної поведінки представників кліру цієї церкви, то довгий час вважалося, що це проблема кадрів. Але проходить друге десятиліття – і проблема не зникає. На мою думку, проблема – у постколоніальності країни. Постколоніальний статус ніяк не покидає Українську православну церкву в єдності з МП, і проблема у тому, що в ті часи була зламана церква (і не тільки в плані сервілізму), а була сформована нова політична теологія, яка не лише не зазнала трансформації, а й отримала творчий розвиток. З 1990-х років Московська патріархія була причетна до формування релігійного міксу під назвою «русській мір». З 2000-х років цю ідеологію підхопила політична влада і з того часу йдеться про те, що УПЦ і вся Московська патріархія балансує на межі релігійній і політичній. І зараз іде конфлікт між українським православ'ям та московським православ'ям в Україні. І він має швидше політичну основу, ніж релігійну».

Він вважає, що Україна повинна отримати нову якість публічної теології, яка має прийти на зміну політичній теології, оскільки сьогодні триває зміна поколінь. Покоління, виховані ще за часів наявності релігієзнавчого великого пулу, що працював над формуванням цієї свідомості, можуть відходити.

Георгій Коваленко, український православний священнослужитель, блогер, громадський діяч, ректор Відкритого православного університету Святої Софії-Премудрості: «Міжрелігійні та інші конфлікти треба вирішувати не силою й зброєю, а словом правди без маніпуляцій, брехні та мови ворожнечі. Без зміни світогляду не можливі зміни ані в суспільстві, ані в релігійних спільнотах».

Говорячи про єдність нації та її виміри, він наполягає на ідеї, що без діалогу не буває єдності, і що наша сила в різноманітті, яке натомість не заперечує унікальність кожного.

Петро Кралюк, доктор філософських наук, професор, голова Вченої ради національного університету «Острозька академія», письменник, публіцист переконаний, що основою для релігійної єдності в Україні має стати українська національна культура.

«Ті конфлікти, які зараз ми маємо на релігійному ґрунті в Україні, мають певні історичні аспекти. Незважаючи на конфлікти, які були в минулому, і які є на сьогодні, все-таки були моменти порозуміння. Нам треба, звертаючись до свого історичного досвіду, дивитися, яким чином люди попередніх епох уміли знаходити спільну мову. В Острозі за часів князя Василя-Костянтина Острозького був релігійний мир. Спільну мову між собою знаходили православні, юдеї, католики, протестанти, мусульмани. Одним із моментів, які допомагають знаходити спільну мову між представниками різних конфесій, могла би бути в Україні наша культура, наш культурний спадок. Наприклад, звернувся до Острога, де в 1580–1581 роках була видана відома Острозька Біблія. Мало хто знає, що Острозьку Біблію видавали не лише православні, вона використовувалася і представниками саме Російської православної церкви, бо їхня канонічна первопечатна Біблія створена на основі Острозької Біблії. Також цю Біблію видавали греко-католики. Шанують її й римокатолики в Україні. Є культурні пам'ятки, які можуть об'єднати представників різних конфесій. Прикладом також є і Пересопницьке Євангеліє, що може об'єднати представників різних релігійних конфесій і має патріотичне спрямування», – зазначає П. Кралюк.

Віктор Єленський, доктор філософських наук: «Як можуть сконсолідувати українців релігійні інститути, якщо жоден з них не об'єднує навіть формально більш як чверть населення України? Взагалі, стверджують, що таке об'єднання не придумується в кабінетах, або навіть на круглих столах. Воно виростає з екзистенційного болю. Якщо так, то у нас в Україні цей біль є. І є колосальний запит на міжрелігійне і міжцерковне порозуміння. Сьогодні церква як інститут отримує від українського суспільства колосальний шанс для маніфестації віри. Церква має обрати соціальний фокус. Так, вона не знає, яка ставка оподаткування є оптимальною для збільшення видобутку газу на свердловині, але в різні часи вона надихала і навіть очолювала рухи на захист справедливості».

Тетяна Калениченко, кандидат філософських наук, керівниця проєкту «Діалог у дії» зауважує, що конфлікт – це можливість, це діалог, той простір, де можна почути одне одного. «Головне і ключове: бажання робити це з іншими», – каже вона.

Олесь Доній, підсумовуючи виступи учасників дискусії, зазначив: «Віра – те, що притаманне будь-якій людині, релігія – не будь-якій. Завдяки діалогу сьогоднішнього круглого столу ми чітко окреслили, що саме філософія любові, справедливості, гідності та свобода можуть об'єднати націю» [11; 12; 13].

МИСТЕЦТВО – 3 грудня, Полтава

До учасників сьомого, фінального на цей момент заходу, звернувся міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко: «Мистецтво – це територія свободи, яку не потрібно регулювати. Воно не просто відповідає на виклики,

що стоять перед суспільством у той чи інший час, але й задає орієнтир на століття вперед. Все це завдяки митцям».

За його словами, у МКІП чітко розуміють, що мистецтво – це не тільки культурна спадщина, а й сьогодення. Саме тому в Україні планують створити музей сучасного мистецтва, а також реалізувати проєкт будівництва в Києві «Будинку музики». Тільки так можливо продукувати нові сенси та наративи, наголошує міністр [14; 15; 16].

Учасники підсумкового круглого столу намагалися знайти відповіді на такі стиржневі питання: «Які відповіді дає культура?», «Якщо культура – це обличчя держави, якими нас бачить світ?», «Мистецтво та війна: як примиритися?», «Яке значення має мистецтво з точки зору національної безпеки» та інші.

Катерина Чуєва, генеральний директор Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, президент Українського комітету Міжнародної ради музеїв (ІСОМ) висловила думку, що ми зможемо розбудувати потужну державу та громадянське суспільство, якщо будемо розвивати наші ресурси, а це означає готовність інвестувати в такі інституції, як музеї, бібліотеки, архіви тощо.

Наголошуючи на втратах українських музеїв внаслідок катастроф ХХ століття, зокрема під час Другої світової війни, К. Чуєва нагадує, що за повоєнними підрахунками було вивезено або зникло з України до 25 тисяч предметів.

«Для порівняння, сьогодні ми зберігаємо майже аналогічну кількість. Для розшуку всіх цих колекцій докладаються зусилля музейними спільнотами». Отже, мова не лише про реалізацію конституційних прав громадян, а й про обов'язок держави дбати про власну культурну спадщину, оскільки її утримання, збереження, зокрема фізичне – реставрація, належні умови в фондосховищах тощо, – потребують чимало ресурсів. «Багато музеїв наразі на межі виживання, тому що культура як така пріоритетом державної політики в сенсі її підтримки і збереження культурної спадщини за останні 30 років не стала», – констатує гендиректор музею Ханенків [17; 18].

Павло Гудімов, музикант, колекціонер, куратор і засновник артцентру «Я Галерея» переконаний, що нам необхідно налагодити внутрішню комунікацію в мистецьких колах так, щоб вона була конструктивним інструментом дій, щоби ми чітко розуміли й проговорювали, які прогалини є в нашій культурній історії. Бо наразі маємо «величезні проблеми з самоідентифікацією, величезні прогалини в колекціях, колекціонуванні, шануванні, каталогізації, і тим всім займаються розрізнено багато ініціативних людей і багато ініціативних інституцій».

Артменеджер також висловив думку про те, що культура має нарешті перейти з останніх рубрик телеканалу в достойніші місця.

«Вже неефективно лякати людей новинами, ефективно – давати нову інформацію, яка допомагає розвиватися, мислити і формувати нову людину, яка буде

створювати нові моделі існування – соціальні, економічні – та позбуватися стереотипності. Культура – складова кожного споживчого кошика кожної людини, незважаючи на те, наша вона чи не наша, за кого вона голосувала і якою мовою говорить у побуті», – наголошує К. Гудімов [16; 19].

Любов Морозова, музикознавець, художня керівниця державного оркестру Kyiv Symphony Orchestra наполягає на необхідності опрацювання української музичної спадщини, що дозволить країні рухатися вперед.

«Кудись рухатися ми можемо тільки після того, як зберемо архів і як нам буде на чомусь засновуватися. Що стосується української музичної спадщини, ми не те що досі не опрацювали те, що було до нас, не привласнили остаточно, у нас немає основного – у нас немає партитур. Тобто, ми можемо скільки завгодно говорити про велич, скажімо, Лятошинського, але доки не буде у вільному доступі, або хоча б в якому доступі надрукованих нот, які будь-який оркестр може взяти та зіграти, ми цього навіть в Україні не маємо, що вже казати про те, щоб транслювати це на інші країни. Доки не буде цієї бази, ми не можемо говорити про певний рух вперед», – переконана музикознавець.

Вона поділилася враженнями від трансляції новорічного концерту з Віденського М'юзікферайну, під час якого показали 20-хвилинний фільм про Людвіга ван Бетховена.

«Відень називав Бетховена у цьому фільмі „віденцем за власним бажанням”. От це формулювання – «віденець за власним бажанням» – дуже елегантне, дуже красиве, але воно водночас говорить про те, що будь-яка нація, яка розуміє, що можна транслювати культуру тих людей, які не обов'язково тут народилися, але які вклалися своїм мистецтвом у цю культуру, що можна монетизувати, власне, через це культуру, вона знаходить способи трансляції митців як своїх. Я думаю, так само нам треба віднайти ці красиві коди, які нам дозволять як суспільству транслювати митців так, щоб про це була якась суспільна домовленість. Ми не хочемо говорити, що Прокоф'єв наш, або Чайковський наш. Хоча Чайковський за різними підрахунками ледь не половину життя провів тут, народившись у Росії, але я зараз не кажу про коріння, звісно, маючи як засаду російську культуру, але при цьому дуже багато надихаючись саме Україною, і фактично використовуючи українські локації як резиденції. От як про нього говорити?», – зауважує Л. Морозова [16; 20].

Гульнара Бекірова, історик, член Українського ПЕН розповіла про ідею створити в Україні музей геноциду кримських татар і висловила побажання, щоб в українських музеях були представлені роботи кримських художників.

«Міф про споконвічну ворожнечу слов'ян і кримських татар насаджувала радянська історіографія, щоб утримувати їх у місцях вигнання. Зв'язки простежуються в середньовіччі, і це абсолютно не ті зв'язки, про які тривалий час писала

радянська історіографія. Вона культивувала міф, який був інструментом утримання кримських татар у місцях вигнання. Це міф про споконвічну ворожнечу слов'ян і кримських татар, слов'ян і мусульман. Насправді все це абсолютно не так. Ми можемо пригадати, наприклад, дуже поважні відносини за часів української і кримськотатарської революцій 1917–1918 рр.».

На жаль, історія кримських татар і кримськотатарської культури досі погано відома в Україні, констатувала Г. Бекірова. Це тим більше прикро, що поліетнічність, за її словами, не проблема, а надбання нашої країни. Зокрема, вона згадала Усеїна Боданінського, який у 1917 році став ініціатором створення музею в Ханському палаці в Бахчисараї. Пісня ж Джамали «1944», як зазначає історик, «за три хвилини зробила ім'я і проблему кримських татар відомими у всьому світі» [21].

Костянтин Дорошенко, критик, публіцист, куратор сучасного мистецтва каже, що виразне й сучасне культурне обличчя для навколишнього світу дає як інвестиції, так і союзників. Тож українці не мають вибору – вітчизняну культуру та мистецтво треба підтримувати й розвивати.

«Мистецтво і культура створюють фізіономію тої чи іншої країни. І від того, наскільки ця фізіономія сучасна, приємна, інтелектуальна, залежить ставлення до цієї країни з-за кордону. За часів української незалежності, на жаль, керівництво нашої країни не надто звертало увагу на мистецтво і культуру, тому що вони не роздивлялися як галузі економічно ефективні. В результаті ми маємо суцільне знецінення культурного продукту як такого. І це є наша проблема, але інша проблема в тому, що ми не маємо і виразного культурного обличчя для навколишнього світу», – стверджує він [16; 22].

Андрій Алфьоров, виставковий куратор, кінокритик, продюсер наголошує на важливій ролі кіномистецтва, радіючи, що наразі значна частина українців почала розуміти, який це потужний інструмент. Зокрема, він наводить приклад Америки, яка за допомогою кіно створила свій власний стиль життя, а потім м'яко нав'язала його всьому світу. В Україні теж є кіно, здатне впливати на людей у світі, це – «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова, «Атлантида» Валентина Васяновича.

«Я вважаю, що зараз потрібно дійти якогось розуміння у цьому культурному середовищі людей, котрі створюють мистецтво у різних сферах, у різних площинах, і творити це сьогодні через дослідження, через фантазування щодо майбутнього», – каже кінокритик і додає, що наразі слід замислитися про те, що залишиться після нас майбутнім поколінням [16; 23].

Мирослав Слабошпицький, кінорежисер, член Європейської кіноакадемії зауважує, що в світі існує криза перевиробництва фільмів.

«Кінематограф колись формував смисли, зараз значно простіше робити фільми в розумінні робити зображення. І тому власне є криза перевиробництва фільмів у світі, ті ж самі стримінгові платформи – це ще один крок до інфляції кіне-

матографа. Тому що є велике світове перевиробництво», – каже він, наголошуючи, що всі культурні історії країн, окрім американської, існують коштом держав, коштом платників податків [24].

Любка Дереш, письменник, посланець толерантності ПРООН в Україні: «Ми живемо в епоху сторітелінгу, тому що у тому хаосі і потоці інформації, який нас оточує, перемагають ті люди, які вміють розказувати кращі історії, більш яскраві і проникливі... Я би запропонував дивитися на українську культуру з точки зору тих історій, які ми можемо розказувати і пропонувати не лише для внутрішнього споживання, а й для зовнішнього світу. Це мають бути не тільки особисті, локальні історії, а ті, що можуть мати вагу для Східної Європи, всієї Європи та світу. Наш світ стає світом, в якому екранна культура добігає свого завершення і починається нова ера партисипативної культури, в якій глядач також хоче брати участь. Справжня література чи культура повинні приводити людину до активної співучасті, до активного співтворення. Я думаю, що література, історія чи мистецтво повинні бути актом життя, таким як і голосування, наші вибори, життєві преференції. Це не повинно бути пасивним споживанням, а включенням, співтворенням. Культура та література мають не лише давати відповіді, а й запрошувати до співтворчості. При цьому з одного боку вони допомагають митцям залишатися собою, творити вільно і так, як підказує душа. З іншого боку, – дозволяють подивитися на ті виклики, які стоять перед сучасною Україною та зрозуміти себе у світі» [25; 26].

Олексій Нікітін, письменник, член Національної спілки письменників та Українського ПЕН, лауреат українських та міжнародних літературних премій зазначає, що зараз російська пропаганда б'є саме по національній ідентичності.

«Коли війна закінчилась, європейські інтелектуали з жахом дивилися на те, що сталося з культурою під час Першої світової. Саме тому в 1920 році було створено ПЕН-клуб, рух, який базувався на Хартії ПЕН... Основна головна її ідея це захист культури від цензури, і головне захист культури під час війни. Дати можливість культурі розвиватися вільно. І на перетині цих двох полів, або можливо у співдії цих двох векторів – вільного розвитку культури та захисту української ідентичності культурою я й бачу власне розвиток української культури в ці роки», – підкреслює він [16; 27].

Тамара Гундорова, професор, літературознавець, культуролог, член Шевченківського комітету висловила думку про те, що в українському суспільстві відбувається своєрідна тривіалізація культурного минулого. Так, за її словами, з одного боку суспільство хоче зрозуміти своє минуле з сучасної позиції, з точки зору людського життя, яке близьке. А з іншого – люди не хочуть бачити його в усіх його стражданнях та суперечностях.

«Ми справді живемо у світі, який переповнений травмами, травми сучасні екранують минулі. І ми до певної міри, коли говоримо про минуле, якимось застрягаємо в сучасності, боїмося говорити і підіймати складні питання. Ми їх частково беремо, проте багато з них замовчуються», – наголошує Т. Гундорова [28].

Олесь Доній, голова центру досліджень політичних цінностей, модератор програми «Національний круглий стіл» закликає українців протидіяти нав'язаному ззовні розбрату, об'єднуючись і створюючи конкурентний культурний продукт.

«Нам потрібно менше розбрату між собою. Хто зацікавлений у розбраті? Кремль! Він зацікавлений колоти Україну шматок за шматком, але не лише територіально, а й ідеологічно зокрема. За мовою – по Дніпру, за релігією, територією, політичними і мистецькими смаками. Ми повинні усвідомлювати ці небезпеки і відповідно їм протидіяти. Що найкраще протидіє? Проговорення сенсів, змістів і пропозицій. І не лише обговорення, а надалі – продукування естетичного, культурного продукту, якісного продукту, який міг би спочатку конкурувати всередині України... Ніхто не казав, що буде легко у світі глобальної конкуренції, але ми можемо. Нам потрібно ставати сильними в єдності», – підкреслює він.

За його словами, національний круглий стіл – це майданчик, де можуть бути висловлені різні погляди, але в інтересах всього суспільства.

«Українець – вільна людина, він має право голосувати за будь-якого політика, сповідувати різні погляди, ходити чи не ходити в церкву, читати чи не читати літературу українською чи будь-якою іншою мовою, йому може подобатися будь-хто з українських митців або не подобатися і це право кожного українця. Наше завдання – надати більше інформації та можливостей», – додає спікер [16; 29].

Мистецтво здатне створити поле для діалогу про можливість перетворень і визначити їх напрям. Завдання ж митців – сигналізувати про те, що і як має бути змінено [30].

Зазвичай на кожному з круглих столів у рамках Національного діалогу учасники порушували одну-дві теми, які раніше не звучали в інформпросторі. Цього разу таких тем було декілька.

Одна з них – всі митці, які жили на українській землі, є українськими за принципом землі. Друга – шукати майданчики та ідеї для об'єднання (наводився приклад львівського кафе «Лялька», де в 90-х збиралися і студенти, і богема, і політики, і бандити). І нарешті – третя. Попри те, що мистецтву потрібні умови та й стартові гроші, великі ідеї та продукти з'являються без вкладень. Єдине, що львів'яни змогли представити в Луврі, розуміючи, що воно викличе резонанс, це були скульптури Пінзеля. І хоч держава має думати, що вона робитиме для мистецтва, але мистецтво не повинно припиняти свого творчого пошуку [16].

Започаткована МКІП програма «Національний круглий стіл», покликана визначити базові цінності, які допоможуть Україні посилити свої внутрішні та зовнішні позиції, завершилася. Проте, як наголошує Олесь Доній, ці сім питань – не підсумок, а початок великої дискусії.

Вочевидь всеукраїнський діалог, який мав розпочатися ще тридцять років тому, хоч і спізнився, але, тим не менше, може бути еталоном шляхетності в спілкуванні людей часом протилежних полюсів. Головне, зробити так, щоб дискусія не залишилася лише на рівні розмов, а ідеї, висловлені на круглих столах, мали продовження [31; 32].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Національний круглий стіл «Щастя як мета»: Ткаченко закликав українців повірити у себе [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3123977-nacionalnij-kruglij-stil-sasta-ak-meta-tkacenko-zaklikav-ukrainciv-poviriti-u-sebe.html> (дата звернення 26.01.2021).

2. «Щастя як мета»: у Чернівцях відбувся четвертий Національний круглий стіл [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/shchastya-yak-meta-u-chernivcyah-vidbuvsya-chetvertij-nacionalnij-kruglij-stil> (дата звернення 26.01.2021).

3. Самохвалова Л. Олесь Доній, голова Центру досліджень політичних цінностей: наша національна ідея – зробити українця щасливим / [Інтерв'ю вела] Лана Самохвалова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3102084-oles-donij-golova-centru-doslidzen-politichnih-cinnostej.html> (дата звернення 26.01.2021).

4. Мігачова О. Щастя як мета, або чи варто переглянути національну ідею? / Олена Мігачова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3124537-sasta-ak-meta-abo-ci-varto-pereglanuti-nacionalnu-ideu.html> (дата звернення 26.01.2021).

5. «Екологія»: в Кривому Розі пройшов п'ятий Національний круглий стіл [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mkp.gov.ua/news/4565.html> (дата звернення 26.01.2021).

6. МКІП просуватиме екологічний lifestyle – Ткаченко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3132631-mkip-prosvatime-ekologicnij-lifestyle-tkacenko.html> (дата звернення 26.01.2021).

7. Мігачова О. Чи можливо екологію зробити частиною національної ідеї / Олена Мігачова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3133231-ci-mozливо-ekologiu-zrobiti-castinou-nacionalnoi-idei.html> (дата звернення 26.01.2021).

8. П'ятий «Національний круглий стіл» у Кривому Розі [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.wunu.edu.ua/news/18708-pjatij-nacionalnij-kruglij-stl-u-krivomu-roz.html> (дата звернення 26.01.2021).

9. Культура і Екологія [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.savedniopro.org/2020/11/10/kultura-i-ekologiya/> (дата звернення 26.01.2021).

10. Оновлена ноосфера Вернадського може пов'язати екологію і культуру – Дереш [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3132923-onovlena-noosfera-vernadskogo-moze-povazati-ekologia-i-kulturu-deres.html> (дата звернення 26.01.2021).

11. «Віра. Релігія»: шостий Національний круглий стіл [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3143539-vira-religia-sostij-nacionalnij-kruglij-stil.html> (дата звернення 26.01.2021).

12. «Віра, релігія»: в Острозькій академії відбувся шостий Національний круглий стіл [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2020/26-11-01> (дата звернення 26.01.2021).

13. Мігачова О. Релігія та віра: чи допоможе миру каяття «по-грецьки»? / Олена Мігачова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.com/amp/rubric-society/3144174-religia-ta-vira-ci-dopomoze-miru-kaatta-pogrecki.html> (дата звернення 26.01.2021).

14. У Полтаві пройшов завершальний сьомий Національний круглий стіл «Мистецтво» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-poltavi-projshov-zavershalnij-somij-nacionalnij-kruglij-stil-mistectvo> (дата звернення 26.01.2021).

15. «Територія свободи»: Ткаченко вважає, що держава не повинна впливати на мистецтво [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3147917-teritoria-svobodi-tkacenko-vvazae-so-derzava-ne-povinna-vplivati-na-mistectvo.html> (дата звернення 26.01.2021).

16. Мігачова О. Чи здатне українське мистецтво об'єднати суспільство? / Олена Мігачова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3148579-ci-zdatne-ukrainske-mistectvo-obednati-suspilstvo.html> (дата звернення 26.01.2021).

17. Музеї можуть стати потужним осередком формування громадянського суспільства – експерт [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3147982-muzei-mozut-stati-potuznim->

oseredkom-formuvanna-gromadanskogo-suspilstva-ekspert.html (дата звернення 26.01.2021).

18. За часів Другої світової музей Ханенків втратив до 25 тисяч експонатів – директорка [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3148035-za-casiv-drugoi-svitovoi-muzej-hanenkiv-vtrativ-do-25-tisac-eksponativ-direktorka.html> (дата звернення 26.01.2021).

19. Людей треба не лякати новинами, а давати нову інформацію. – Гудімов [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3148006-ludej-treba-ne-lakati-novinami-a-davati-novu-informaciju-gudimov.html> (дата звернення 26.01.2021).

20. Музична спадщина України потребує упорядкування – художня керівниця Київ Symphony Orchestra [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3148290-muzicna-spadsina-ukraini-potrebue-uporadkuvanna-hudozna-kerivnica-kyiv-symphony-orchestra.html> (дата звернення 26.01.2021).

21. На «мистецькому» круглому столі пролунала ідея створити музей геноциду кримських татар [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3148022-na-misteckomu-kruglomu-stoli-prolunala-idea-stvoriti-muzej-genocidu-krimskih-tatar.html> (дата звернення 26.01.2021).

22. Публіцист Дорошенко: ми не маємо виразного культурного обличчя для світу [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3147955-publicist-dorosenko-mi-ne-maemo-viraznogo-kulturnogo-oblicca-dla-svitu.html> (дата звернення 26.01.2021).

23. Культура може дати відповіді на ключові питання про те, хто ми є – продюсер Алфьоров [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3148024-kultura-moze-dati-vidpovidi-na-klucovi-pitanna-pro-te-hto-mi-e-produser-alforov.html> (дата звернення 26.01.2021).

24. У світі існує криза перевиробництва фільмів – кінорежисер [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3148156-u-sviti-isnuє-kriza-perevirobnictva-filmiv-kinoreziser.html> (дата звернення 26.01.2021).

25. Любко Дереш вважає, що в мистецтві не має бути «пасивного споживання» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3147986-kultura-ta-literatura-maut-sponukati-ludej-do-aktivnoi-ucasti-lubko-deres.html> (дата звернення 26.01.2021).

26. Любко Дереш вважає, що в мистецтві не має бути «пасивного споживання» // Літературна Україна. – 2020. – 7 груд. [Електронний ресурс]. – Текст.

дані. – Режим доступу: <https://litukraina.com.ua/2020/12/07/ljubko-deresh-vvazhaie-shho-v-mistectvi-ne-maie-butipasivnogo-spozhivannja/> (дата звернення 26.01.2021).

27. Письменник розповів про вектори розвитку української культури під час війни // Українська літературна газета. – 2020. – 7 груд. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://litukraina.com.ua/2020/12/07/pismennik-rozpoviv-pro-vektori-rozvitku-ukrainskoi-kulturi-pid-chas-vijni/> (дата звернення 26.01.2021).

28. У суспільстві відбувається своєрідне спрощення культурного минулого – експертка [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3148160-u-suspilstvi-vidbuvaetsa-svoeridne-sprosenna-kulturnogo-minulogo-ekspertka.html> (дата звернення 26.01.2021).

29. Доній каже, що розбрат в Україні може подолати якісний культурний продукт [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3148237-donij-kaze-so-rozbrat-v-ukraini-moze-podolati-akisnij-kulturnij-produkt.html> (дата звернення 26.01.2021).

30. Мистецтво не має сили суспільної зміни. Але здатне створити поле для діалогу // Країна. – 2020. – 26 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/culture/_mistectvo-ne-maye-sili-suspilnoyizmini-ale-zdatne-stvoriti-pole-dlya-dialogu-hudozhnicya/976179 (дата звернення 26.01.2021).

31. «Культура діалогу»: ключові тези першого Національного круглого столу [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/4297.html> (дата звернення 26.01.2021).

32. Історичний пантеон: коли описуємо трагедії – обов’язково говорити про опір та порятунк [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3106587-istoricnij-panteon-koli-opisuemo-tragedii-obovazkovo-govoriti-pro-opir-ta-poratunok.html> (дата звернення 26.01.2021).

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.

головний бібліограф відділу наукового аналізу та узагальнення інформації

Комп’ютерне опрацювання та редагування ***І. Г. Піленко***

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,16. Б/т. Зам. 10. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12